SÉRIE “ Umění ”

[https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-2\(2\)-125-132](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2021-2(2)-125-132)

Оксана Ринденко

доктор філософії, професор кафедри спеціального фортепіано Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, м. Київ, Україна, e-mail: oksanaryndenko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7268-4988>

НОВІ СТОРІНКИ В СПАДЩИНІ МЕССІАНА: СЛАВКИ ЕРО - КОНЦЕРТ В ГАРИГАХ ОЛІВ'Є МЕССІАНА В РЕКОНСТРУКЦІЇ РОЖЕ МЮРАРО

Анотація. Концерт для фортепіано соло *Fauvettes de l'Hérault - concert des garrigues / Славки Еро - концерт в гаригах* Олів'є Мессіана (1908-1992), фрагменти та ескізи якого були знайдені в архівах композитора, реконструйований французьким піаністом Роже Мюраро. Прем'єра твору відбулася 23 червня 2017 року Торран Hall в Токіо (Японія) в його виконанні. Історія задуму та створення ескізів цього інструментального концерту починається в 1958 році, коли О. Мессіан зробив перші начерки та нотування записів співу птахів в гаригах Еро.

Визначено, що відтворена з ескізів композитора пантеїстичним картина *Славки Еро* гармонійно доповнює тезаурус музичних образів Олів'є Мессіана. *Славки Еро* знайшли своє концертне втілення вже після смерті композитора у виконанні Роже Мюраро – знаного інтерпретатора творчості Мессіана. У репертуарі піаніста практично всі визначні мессіанівські твори для фортепіано або за участі фортепіано, його коментарі до композиторського тексту вражають дивовижною скрупульозністю, увагою до деталей та справжнім знанням стилю, вищим ступенем поетики образно-емоційного резонансу з музичним всесвітом видатного митця ХХ сторіччя.

Доведено, що звернення Мюраро до знайдених фрагментів і подальша реконструкція рукопису було природнім і професійно виправданим.

Відмічено, що збір архівних матеріалів фортепіанного концерту з моменту виявлення в 1995 році тривав до 2015 року. Робота по безпосередньому відтворенню партитури продовжилася протягом наступних двох років. *Славки Еро - концерт в гаригах* за формою та принципами організації музичної тканини побудовано як полілог птахів-солістів, спів яких звучить на тлі пейзажу цієї сцени.

Обґрунтовано, що фортепіанний концерт *Славки Еро* представляє авторську модель жанру великої форми, в якій ключовою є ідея інструментального театру тем-персонажів. Реконструкція *Славок Еро* -

концерту в гаригах, а також блискуча творча інтерпретація Роже Мюаро цього твору, доповнює наші уявлення про творчість Олів'є Мессіана – великого французького класика минулого століття, музичний світ якого й до сьогодні відкриває нам свої нові сторінки.

Ключові слова: Олів'є Мессіан, Роже Мюаро, *Славки Еро - концерт в гаригах*, інтерпретація, реконструкція.

Oksana Ryndenko

*Ph. D., Professor of Piano department, National Music Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky, Kyiv, Ukraine,
e-mail: oksanaryndenko@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-7268-4988>*

**NEW OPUS IN THE HERITAGE OF OLIVIER MESSIAEN:
FAUVETTES DE L'HERAULT - CONCERT DES GARRIGUES
RECONSTRUCTED BY ROGER MURARO**

Abstract. It was determined that the concert for piano solo *Fauvettes de l'Hérault - concert des garrigues* of O. Messiaen, which fragments and sketches were found in the composer archive. The pianist R. Muraro carried out the reconstruction of the work. He is one of the best interpreters of the Messiaen heritage. The world premiere of the piece was held on June 23, 2017 in Tokyo. Messiaen was practically active until his last days, so many of his last opuses and theoretical works became known after his death: *Treatise on Rhythm, Color and Ornithology* (1949-1992) in seven volumes, *Concert for four soloists and orchestra* (1992) etc. Remarkable that the fifth volume of *Treatise* is completely devoted to birds, and the main figurative accent of *Concert for four* is singing of birds as a symbol of Nature beauty and immortality. The pantheistic picture of *Fauvettes de l'Hérault* supplements composer thesaurus of musical images.

The creation story of the composition begins in 1958. Then Messiaen made the first notated notes of the singing of birds in the garrigues of the Hérault (low, soft-leaved scrubland ecoregion in southern France). Work resumed in 1962 in connection with creation of the work on centenary birth of Debussy. However, as a sign of respect for the Great Claude was created the *Seven Haiku* those bases on Japanese birds singing.

It has been proven that Roger Muraro is one of the leading performers of Messiaen's music and the only one who has been able to relies the reconstruction of this piece. His comments on the composer's texts demonstrate a true knowledge of the style and figuratively emotional resonance with Messiaen's art.

It is noted, that the collection of archival materials lasted from 1995 to 2015. Muraro's work on the reconstruction of the piece took about 2,5 years. He traveled to the Hérault region for to feel the atmosphere of the nature that inspired Messiaen, to understand the smell, the color of fields and desert wild landscapes. He also listened

discs with recordings of bird voices from the Hérault. The piano part was completely written out but the orchestral fragments were impossible to restore. Therefore, the pianist decided to complete a piano solo piece from all the composer's sketches. The title is justified of the concert genre by duration (23 min.) and the principles of concerto: the texture of songbirds on the background of landscape themes reflecting the space and time of this pantheistic scene.

It has been substantiated that its form (the shape of an arch or a bridge along the Messiaen) represents A-B-A construction. Songbird cadenza's present the competition (namely the concert) in virtuosity and the beauty of singing. Thus, the reconstructed *Fauvettes de l'Hérault* occupies a worthy place in the ornithological opuses of Messiaen along *Catalogue d'oiseaux* and *Fauvette des jardin*.

Keywords: Olivier Messiaen, Roger Muraro, *Fauvettes de l'Hérault - concert des garrigues*, interpretation, reconstruction.

Постановка проблеми. У статті розглядається концерт для фортепіано соло *Fauvettes de l'Hérault - concert des garrigues* / *Славки Еро - концерт в гаригах* Олів'є Мессіана (1908-1992), фрагменти і ескізи якого були знайдені в архівах композитора. Реконструкція цього твору була здійснена видатним французьким піаністом Роже Мюаро, одним з кращих інтерпретаторів спадщини Мессіана.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематикою дослідження творчості О. Мессіана займалися багато вітчизняних та зарубіжних музикознавців, проте *Славки Еро - концерт в гаригах* у науковому ракурсі розглядається вперше.

Мета статті - обґрунтувати художню відповідність стилю та композиторській манері О. Мессіана реконструйовану Р. Мюаро інтерпретацію *Славок Еро*.

Виклад основного матеріалу.

Прем'єри posthume Олів'є Мессіана. Світова прем'єра *Славок Еро* відбулася 23 червня 2017 року Торран Hall в Токіо (Японія) у виконанні Роже Мюаро. Французька прем'єра твору відбулася в рамках фестивалю Présences в лютому 2018 року. Вивчення архівів Мессіана, що зберігаються в Національній бібліотеці Франції дозволило зробити несподіване відкриття. Майже через чверть століття після смерті, Мессіан дарує своїм слухачам нові музичні сторінки. Він був практично до останніх днів творчо активний і в композиції, і в музичній науці, тому багато його останніх опусів стали відомі вже після його смерті.

Зокрема, протягом 1992-2002 років завдяки підготовчій кропіткій роботі у видавництві Alphonse Leduc в Парижі в повному обсязі вийшов масштабний *Трактат про ритм, колір та орнітологію* (1949-1992) в семи томах. Характерно, що самий об'ємний, п'ятий том цієї праці розділений на дві книги (загальний обсяг 1310 сторінок (!)) повністю присвячений птахам та їх співу. *Трактат* О. Мессіан завершив на початку 1992 року. За кілька місяців до смерті композитор зробив деякі правки і доповнення в п'ятий том своєї праці.

Трактат був підготовлений до друку І. Мессіан-Лоріо за підтримки П. Булеза. Після безлічі спільних концертних сезонів, в програмах яких Івонн (дружина композитора) виконувала твори Мессіана для фортепіано з оркестром під керівництвом Булеза, це була їхня остання спільна робота. У передмові до видання *Трактату* П. Булез писав: «Мессіан пішов від нас, але залишиться його творчість; сильна й різноманітна, що стала центральною віхою другої половини століття. / ... / Людина зберігає свої секрети; його творчість відтепер і надалі їх проголошує»¹ [1]. В процесі пошуку ключа до творчості Олів'є Мессіана його *Трактат* постає бездонним джерелом версій на шляху справжнього осмислення стилю цього великого музиканта.

У вересні 1994 року в Bastille Opera в Парижі відбулася ще одна світова прем'єра *posthume Концерту для чотирьох* Мессіана, який був написаний для чотирьох солістів (К. Кантен, флейта; Х. Холлігер, гобой; І. Лоріо, фортепіано; М. Ростропович, віолончель), оркестру Bastille Opera і диригента М.-В. Чунга².

¹ Переклад мій. – О. Р.

² Катрін Кантен / Catherine Cantin, флейта – солістка оркестру Національного паризького оперного театру; її репертуар обіймає широкі горизонти від от музики Бароко до сучасності; має велику дискографію, викладає.

Хайнц Холлігер / Heinz Holliger (нар. у 1939 р.), гобой – відомий швейцарський гобоїст, композитор, диригент; має репертуар неймовірного діапазону; спеціально для нього писали музику Л. Беріо, Е. Картер, Д. Лігеті, В. Лютославський, К. Штокхаузен, К. Пендерецький, А. Шнітке та Е. Денисов; автор музично-театральних, оркестрових, камерних творів, експериментальної музики (*Пневма* для 36 духових, 4 радіоприймачів, органа та ударних, *Кардіофонія* для кардіостимулятора та інструментального ансамбля і т. д.).

Івонн Лоріо / Yvonne Loriod (1924-2010), фортепіано – французька піаністка та педагог, автор декількох камерних та оркестрових творів, жінка О. Мессіана, визначна інтерпретаторка його творчості, редактор та видавець його музичних та теоретичних робіт. Серед її учнів М. Бороф, П. -Л. Эмар, Р. Мюраро, Х. Гандіні, П. Донохоу та ін.

Мстислав Ростропович (1927-2007), віолончель – російський віолончеліст, піаніст, диригент, педагог та громадський діяч, музикант з грандіозним репертуаром. Де поряд з класичною спадщиною більше 140 сучасних творів. Для нього писали або присвячували йому С. Прокоф'єв, Д. Шостакович, Т. Хренніков, Б. Чайковський, А. Хачатурян, Б. Бріттен, Л. Беріо, А. Шнітке, Л. Бернстайн, А. Дютійє, О. Мессіан, В. Лютославський, К. Пендерецький та багато інших.

Мюнг-Ван Чунг / Чон Мен Хун / Myung Whun Chung (род. 1953), – південнокорейський піаніст та диригент; як піаніст отримав другу премію на Міжнародному конкурсі імені П. І. Чайковського у Москві у 1974 році; в різні роки був головним диригентом Паризької опери, Філармонічного оркестру французького радіо, Сеульського філармонічного оркестру, його репертуар охоплює великий корпус оперної та симфонічної музики; визнаний інтерпретатор музики Мессіана (у тому числі *Турангаліла-симфонія*, опера *Франциск Ассизький* та багато інших творів).

Bastille Opera / Opéra de la Bastille – оперний зал на площі Бастилії в Парижі, щ обуб побудований за проектом К. Отта в 1989 році на місці колишнього Бастильського вокзалу. Разом з Опера Гарньє входить в об'єднання «Національна паризька опера» / Opéra national de Paris. Відкриття театру відбулось до святкування 200-ліття взяття Бастилії. Постійно там працює з 1990 року.

Мессіан не встиг завершити партитуру *Концерту для чотирьох*, тому Івонн Лоріо закінчила оркестровку твору³. Головним образним акцентом грандіозного чотиричастинного циклу стали птахи, їх спів, споглядання краси природи як символ безсмертя. Примітно, що в якості другої частини твору Мессіан використовував оркестровану версію свого раннього твору – *Вокалізу для голосу та фортепіано* (1935), який безсумнівно належить до найбільш проникливих сторінок музичної лірики ХХ століття.

Відтворена з ескізів композитора пантеїстичним картина *Славки Еро для фортепіано соло* дуже гармонійно доповнює тезаурус музичних образів композитора, який стверджував, що птахи – найкращі музиканти у світі.. Зачарований стихією звуків природи та пташиним співом, О. Мессіан як орнітолог та митець «вивчав пташиний фольклор, /.../ мандрував у пошуку нових екзотичних голосів, /.../ поринав у звукові медитації на голос пташки та майже з релігійним почуттям захоплювався досконалістю пернатих моделей [2 с. 227]. «У години зневіри, – пише він, – коли я особливо гостро усвідомлюю всю безглуздість свого існування, коли звуки будь-якої музики здаються мені безпомічними,... я згадую справжнє обличчя музики, забуте в лісах, полях, горах, або на морському узбережжі спів птахів ... »⁴ [3 с. 186].

Історія створення Славок Еро - концерту в гаригах. Історія задуму та створення ескізів цього інструментального концерту починається в 1958 році, коли О. Мессіан зробив перші начерки і нотовані записи співу птахів в гаригах Еро⁵ – регіоні на півдні Франції, який простягається вздовж середземноморського узбережжя в Окситанії. Це був складний період в житті композитора, адже наступного року його перша дружина Клод Дельбе померла після тривалої хвороби. Тому він відставив на деякий час ескізи інструментального концерту для фортепіано декількох соло інструментів та оркестру. Через два роки (в 1961 році) Мессіан одружився на своїй учениці Івонн Лоріо, яка стала головною виконавицею його творів. Саме тоді він почав подорожувати по світу, захоплений записами пташиного співу. Після повернення з поїздки по Японії композитор отримав замовлення від Андре Мальро⁶ (тодішнього міністра культури Франції) написати твір до сторіччя з дня народження Клода Дебюссі (1862-1918), святкування якого стало для воістину національною культурною подією світового масштабу. Він відразу

^{3 3} Партитура *Концерту для чотирьох* у списках творів офіційного сайту О. Мессіана датується 1990-1991 рр.; видана Alphonse Leduc у 2003 р.

⁴ Цит. за: Екимовский В. Оливье Мессиа́н: Жизнь и творчество / В. Екимовский. – М. : Сов. композитор, 1987. – 301 с.

⁵ Грига, або гаррига (фр. garrigue) – рідкі чагарники та пустощі низькорослих кустарників (здебільшого кermесовий дуб, можжевельник, лаванда, розмарин, тим'ян та ін.); гариги широко розповсюджені на середземноморському узбережжі Франції – Окситанії, зокрема поблизу Монпель'є (столиця департаменту Еро).

⁶ Андре Мальро / André Malraux, 1901-1976 – французький письменник, володар Гонкурівської премії (1933), культуролог, антифашист та герой французького супротиву, міністр культури в уряді Шарля де Голля, відомий громадський діяч, ініціатор великої кількості культурних проєктів та організацій.

подумав про *Славки Еро*, оскільки Дебюссі також був пристрасним шанувальником природи. Однак в результаті він вирішив віддати данину поваги Великому Клоду вишуканим твором *Sept Haïkai / Сім хайку (японські ескізи для фортепіано соло, ксилофона та маримби соло, двох кларнетів, труби та малого оркестру, 1962⁷)*, в якому використав записи співу птахів Японії, а також досвід сольних та оркестрових «орнітологічних» опусів 1950-х років (*Каталог птахів, 1958; Пробудження птахів, 1953; Екзотичні птахи, 1956* і т. д.).

Зважаючи на те, що *Славки Еро* знайшли своє концертне втілення вже після смерті композитора, слід прокоментувати декілька важливих аспектів, що стосуються особистості автора реконструкції, а також вибору назви твору, жанрової приналежності та місця презентації нововідтвореного опусу.

Роже Мюраро як інтерпретатор творчості Мессіана. За словами Роже Мюраро / Roger Muraro (нар. у 1959 р.), він зіграв вперше Мессіана, коли йому було 16 років, і ця музика відразу його захопила [4]. Проникнення цієї музикою зростало завдяки навчанню в Паризькій консерваторії в класі Івонн Лоріо, яка познайомила його з Мессіаном. Як піаніст, Мюраро в 1980-і роки отримав світове визнання (в 1986 році він став лауреатом Конкурсу імені П. І. Чайковського в Москві). Саме тоді завдяки тісному спілкуванню з сім'єю композитора, Мюраро отримав можливість поглибити своє розуміння його музики, займаючись і з Лоріо, і з Мессіаном. Їх поради були різними, але передавали одну й ту ж ідею. Мессіан набагато більше узагальнював і звертався до естетики. Поради Івонн Лоріо були більш точні і конкретні: аплікатура, педалізація, динаміка, ритміка. Вона прагнула розкрити суть твору, точно відтворити авторський текст⁸.

Поряд з Івонн Лоріо, Мюраро став одним з провідних виконавців музики Мессіана, який високо цінував піднесений, емоційний і досконалий фортепіанний стиль, а також звуковий образ фортепіано Мюраро. У репертуарі піаніста практично всі найзначніші твори для фортепіано або за участю фортепіано, а його коментарі композиторського тексту Мессіана вражають дивовижною скрупульозністю, увагою до деталей і справжнім знанням стилю, високою поетикою образно-емоційного резонансу з музичним всесвітом Мессіана. Тому звернення Мюраро до знайдених фрагментів і подальша реконструкція рукопису були природним і професійно виправданим,

Збір архівних матеріалів фортепіанного концерту *Славки Еро* з моменту виявлення в 1995 році тривав до 2015 року. Робота по безпосередньому відтворенню партитури продовжилася протягом наступних двох років. Аналіз ескізів показав, що Мессіан планував створити великий концертний твір для сольного фортепіано, солюючих ксилофона, маримби, двох флейт і великого струнного оркестру з розширеною секцією перкусії та ударних інструментів.

⁷ Перше виконання *Сім хайку* відбулось 30.10.1963 у Парижі в театрі Одеон. Партію солюючого фортепіано виконала І. Лоріо, диригував прем'єрою П. Булез.

⁸ Про це детально в інтерв'ю з Роже Мюраро у буклеті видання DVD *Messiaen O. Vingtingt Regards sur l'Enfant-Jesus* [4].

Фортепіанна партія, оригінальна, віртуозна і дуже смілива для свого часу, була повністю виписана, проте партитура й оркестровка були занотовані лише фрагментарно. Тому Мюраро інтегрував всі оркестрові ескізи в сольне музичне полотно.

Композиційні особливості твору та специфіка «пташиного» стилю Славок Еро. Назва «інструментальний концерт» виправдана не тільки масштабом твору (*Славки Еро* тривають близько 23-х хвилин) а й використанням принципу концертування у викладі тематизма «солістами» цієї пантеїстичної картини – співочими птахами. Задуманий вже після *Каталогу птахів*, але ще перед *Славою садовою* (1970), *Концерт в гаригах* за формою та принципами організації музичної тканини побудований на полілог птахів-солістів, спів яких звучить на тлі пейзажного тематизму цієї сцени. Мессіан тут, як і у всіх своїх «пташиних» опусах використовує модель інструментального театру тем-персонажів. Його ремарки в збережених ескізах вказують хто і де виконує своє соло: дві субальпійські славки (*Sylvia cantillans*) співають в зелені дубових гілок.

Мюраро підкреслює, що мессіанівські нотації імпровізацій славок і очеретянок, що змагаються у своїй віртуозності, прекрасні та напрочуд близькі за звучанням голосам цих птахів в природі. Пташині соло *Славок Еро* вражають своєю винахідливістю та процесуальністю при мінімумі композиторських засобів. Протягом тривалих побудов не можна знайти жодної інтонаційної формули, яка б повторилася в точному дотриманні мелодичного, інтервального, ритмічного або синтаксичного профілю.

З виконавської точки зору пташині соло надзвичайно складні на всіх етапах процесу інтерпретації: вони примхливі й хаотичні в своїх фактурних контурах, вимагають від піаніста особливої метроритмічної реактивності, ретельності в артикуляції для передачі дзвінкого та мелодійного голосу пташки, гнучкості, а також абсолютної точності в динамічних градаціях. Головними властивостями співу славок в інтерпретації-розшифровці композитора стають динамічна та ритмічна насиченість. Так, основне звучання соло відбувається в діапазоні нюансу *f*, а поодинокі *p* й *mf* поступаються за кількістю різким і пронизливим *ff*. Віртуозна ритмічна структура пташиних соло рельєфна з точки зору музичного синтаксису. Складаючись з комбінації безперервного чергування коротких вигуків і реплік ламаного мелодійного руху, пташині соло *Славок Еро* утворюють досить щільну фактуру. Насиченість музичної тканини досягається завдяки викладу пташиної мелодики в несинхронному двоголоссі (найбільш часто зустрічається виклад у нону, септиму, дециму) з періодичними ущільненнями до трьох або чотирьох голосів і включенням різких багатозвучних акордів. Синтаксична структура пташиних соло вирізняється дискретністю ритмічного руху. Ілюзія пташиного щебету досягається за рахунок поліфонічного ущільнення мелодійних поспівок і розташуванню їх в максимально можливих високі регістри інструменту. Завдяки яскравій динаміці в високих регістрах (переважно третя-четверта октави в верхньому голосі), хаотичній ритміці та щедрій педалізації, розлогі

«дзвінкі» соло *Славок Еро* занурюють слухача в стан медитативного трансу. Тричастна репризна форма арочного типу *Славок Еро* чітко структурується чергуваннями пташиного співу на тлі витриманого баса та пейзажного тематизму, що подібний до теми озера зі *Славки садової*.

Висновки. Відомо, що Мессіан завжди підкреслював, – сонатна форма та концертний жанр йому чужі, адже вони вичерпали себе ще в ХІХ столітті. Однак останні опуси композитора говорять про зворотне. Фортепіанний концерт *Славки Еро* представляє оригінальну авторську модель жанру великої форми, в якій ключовою є ідея інструментального театру тем-персонажів в інтонаційному плинні музичної медитації.

Таким чином, реконструкція *Славок Еро - концерту в гаригах*, а також блискуча творча інтерпретація Роже Мюраро цього твору, доповнює наші уявлення про творчість Олів'є Мессіана – видатного французького класика минулого століття, музичний світ якого ще до сьогодні відкриває нам свої нові сторінки.

Література:

1. Messiaen O. *Traite de rythme, de couleur et d'ornithologie*. Tome VII / O.Messiaen. – P.: A.Leduc, 2002.
2. Ринденко О. В. Про програмний пантеїзм у творчості Олів'є Мессіана (російською мовою) // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв №4 : 36. Наук. пр. – Х: ХДАМ, 2011. С. 223–227.
3. Екимовский В. Оливье Мессиаен: Жизнь и творчество / В. Екимовский. – М. : Сов. композитор, 1987. – 301 с.
4. Messiaen O. *Vingt Regards sur l'Enfant-Jesus: Roger Muraro (piano)* [DVD Video]. – ACCORD, 2005.

References:

1. Messiaen, O. (2002). *Traite de rythme, de couleur et d'ornithologie*. (Tome VII). Paris: A.Leduc [in French].
2. Ryndenko, O. V. (2011). O programmnom panteizme v tvorchestve Olive Messiana [The program pantheism of the Olivier Messiaen' works]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv – Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts*, 4, 223–227 [in Russian].
3. Ekimovskii, V. (1987). *Olive Messian: Zhizn i tvorchestvo* [Olivier Messiaen: Life and Work]. Moscow: Sov. kompozitor [in Russian].
4. Messiaen, O. (2005). *Vingt Regards sur l'Enfant-Jesus: Roger Muraro (piano)*. ACCORD [in French].